

О јавној употреби језика и ПИСМА

Предмет о коме расправљамо је дистинкција између „службене“ и „јавне“ употребе писма, њено порекло, квалитет и значај за положај Вукове ћирилице у Србији и култури Срба. Будући делом идеолошког и политичког живота обе Југославије, што је и у данашњој Србији, питање употребе ћирилице не посматрамо као лингвистичко, већ као историјско.

Ћирилица сама у српском језику

Пре стварања Краљевине СХС/Југославије о питању употребе ћирилице код Срба¹ и могућношћу њене замене латиницом разговарало се и деловало у три наврата и у три идеолошка контекста.

Први покушај био је октроисан. Након дозволе царице Марије Терезије да се од 1770. године књиге на српском језику штампају у Бечу, те културно-образовне политике која је путем државних школа подстицала увођење српског народног и учење немачког језика, Јосиф II је 1781. године наредио увођење латинице у српске школе. Мера је наишла на одлучан отпор цркве и народа, неублажен прихватањем да језик подуке не буде народни, већ славеносрпски. Њега је одраније препоручивао Теодор Јанковић Миријевски да би се, што је оставио неизговореним, „осујетило ... настојање аустријских власти да се уведе народни језик, као код католичког становништва, што се српској публици чинило као покушај „шокачења“ и предигра унијаћења.“² Миријевски је меру образлагао као несврсисходну у образовном, привредном и спољнополитичком погледу.³ Под притиском поданика и ова је мера, део опсежне реформе царства, била повучена већ 1785. године.⁴

Деловање цара-просветитеља је, без обзира на делимичан успех, међу Србима било од великог значаја: ограничење власти цркве и озакоњена вер-

* Завод за проучавање културног развитака, Београд

ска толеранција додатно су потакле идеје просветитељства. Томе сведочи дело Доситеја Обрадовића. Премда одушевљен царем-реформатором Доситеј се није залагао за замену ћирилице латиницом већ за увођење ћириличног писма осавремењеног према латиничкој мустри („грађанска слова“ како је то у Русији спровео Петар Велики), за народни језик као књижевни. Одвајањем црквеног језика од световног писаног модерним начином било би омогућено или барем олакшано народно просвећивање. Његов циљ било је приближавање знањима и начинима њему савремене Европе, али и „да изриче јасно и отворено јединство народа, без обзира на католичку и православну веру, српство и хрватство, и без обзира на муслиманство.“⁵

Вуковом реформом српског језика и писма одбачен је славјаносрпски језик, наследан хиљадугодишњем изворном и преводном наслеђу те у руском преузетим западним терминима. Превладавши у интелектуалној јавности пречанских Срба, прихваћена у кнежевини Србији, утицајем растућа у Далмацији, Хрватској и Славонији, Вукова реформа језика и писма један је од кључних елемената у идеологији и политикама националног раздвајања, али и националног уједињења народа штокавског језика.

У основи реформе налази се, током просветитељског XVIII века, међу интелектуалцима остварено разумевање немачког језика као интегришуће силе која регионално мноштво и верску подвојеност чини јединственом у култури.⁶ Вукова реформа, међутим, припада епохи романтизма. Постепено је прихватана у два уморна царства и полетној полунезависној националној кнежевини, међу танким слојем у средњој Европи школованог грађанства које се гдегде уздизало над морем неписменог, верски подељеног сељаштва. Узевши за стандард језик којим је у највећем броју и на најширем простору говорило управо такво сељаштво он је тежио јединству према немачком обрасцу, али оно се није остваривало. Наспрам намерама Доситејевим и Вуковим, подела међу два државно-национална покрета се ширила. Продубљујући се и властитом логиком и радом сила учесница у откидању отоманских земаља, јаз између Срба и Хрвата показао се непрекорачивим још у Вуково време.⁷

За разлику од просветитељских реформи, царство је, одговарајући на захтеве изношене током револуционарних 1848-1949. година патентом *Reichs-Gesetz und Regierunsblatt* од 4. марта 1849. прописано је „да Срби имају један језик који се службено називао српским“, тј. „илирско-српским“ ако је коришћено ћирилично писмо. Уколико је штампан латиницом, тај се језик могао звати хрватским, или „илирско-хрватским“.⁸ Писмо је постављено као линија раздвајања двају националних покрета који су се опредељивали за исти језик. У том контексту и на самом почетку Баховог апсолутизма скло-

пљен је 1850. године „Бечки књижевни договор“. Постојање двају писама као елемента раздвајања јесте било констатовано, али није било постављено као питање за расправу: говорило се само о „јединству у књижевности“. Опсег договора у Бечу, к томе, није оцртан само сагласношћу потписника већ и дугачком, тешком руком која је спроводила царску вољу. Дефиниција у општој административној реформи царства јесте, упркос сваком неоства- реном очекивању, била од немалог значаја и за Хрвате и за Србе, већ тада сукобљене око националног карактера језика.⁹

У прилог том раздвајању ишла је тенденција и живо изражена пракса хрватског националног покрета да се изражава и реализује институционално, кроз хрватски Сабор, стремећи од једног ка следећем достигнућу. С те је основе и таквим методом 1892. године досегнуто признање и службеност хрватског језика. Усвајањем Брозовог *Хрватског правописа* у Сабору, на Вуковој (и)јекавској основи и са њему прилагођеном редакцијом латиничког писма, он је постао неодвојив део хрватског државног права. Писмо је убрзо почело да буде коришћено као средство денационализације Срба у Хрватској¹⁰ и Босни¹¹, што је током Великог рата кулминирало забраном ћирилице и насилном заменом латиницом током Великог рата у свим аустроугарским земљама и окупационој зони у Србији. (У Бугарској окупационој зони уведен је бугарски језик и бугарска редакција ћириличног писма.)

У Србији је 1894. године прихваћена екавско-ћириличка Новаковићева *Српска граматика*, написана за потребе новоосноване Српске књижевне задруге, дакле не као правни акт већ као део просветно-културне политике. Будући конституционалног карактера, латинице се хрватска страна у југословенском покрету није ни по коју цену желела одрећи. Српска ћирилица и њена употреба остала је део просветне, односно културне политике. А та се културна политика усмеравала у југословенском правцу.

Стање духа присталица југословенског националног уједињења у времену непосредно пред Велики рат и њихов однос према питању нејединства у писму и језику читамо из два несвакидашња савремена извора: из „Анкете“¹² Јована Скерлића и чланка „Након сто година“ Стојана Новаковића.¹³

За Скерлића средство уједињења је екавско-латиничка основа књижевног језика будуће заједничке државе. Скерлићево питање које се односило на ћирилицу је, међутим, необразложено и очигледно на брзу руку дописано темељно образложеним тезама о језику. То је вероватно један од разлога што многи учесници анкете на њега нису одговорили. Код оних који јесу, пажњу привлачи, поред чињенице да се нико није изјаснио за ћирилицу, то што су неопредељени у том питању били у највећем броју Срби.¹⁴ Хрватски интелектуалци су били склонији да одговоре, опредељујући за латиницу.

Осим Боривоја Поповића Скерлићев став међу Србима нико отворено не подржава ни у кругу интелектуалних пријатеља, којима се у ствари обратио. Из тога закључујемо да је том мишљењу постојала снажна, ћирилице на-клоњена опозиција изван круга анкетираних, листом југословенски опредељених интелектуалаца, можда и међу њима самима – таква и толика да је питање лакше било заобићи.

За посматрање тог проблема од посебног је значаја став Стојана Новаковића. Описујући прилике у време замишљеног културног догађаја одржаног 2011. године у „Доситејевом дому“ у Београду, где су сви „натписи у њему ћирилицом и латиницом“, С. Новаковић решење питања језика и писма у будућој заједници види у равноправности употребе: језичко јединство у књижевности као плод од интелектуалне елите поведеног, дуготрајног културног уједињењавања. Народно јединство јужних Словена и просвећеност недељиви су. До јединства се долази међусобним прожимањем и толеранцијом које доноси образовање савладавајући одвојеност, нетрпељивост и верску искључивост, плод „феудалне“ заосталости. У 2011. години он види да постоји „потпуно један“ књижевни језик „различит само својом одећом, словима латинским и ћириловским (по пореклу грчким)“.¹⁵ У погледу равноправне употребе писма, међутим, Новаковић упућује да искорак треба да учини хрватска страна: „Природно је да је навика на обоја слова као своја у свему предњачила. Пошто то на српској страни није изазивало никакву сметњу, јер се латиница и иначе учи, по хрватским се крајевима марљиво настало да се Хрвати још из малена привикну на ћирилицу.“¹⁶ Скерлићева „Анкета“ показује, међутим, да хрватска стана на такво шта није ни помишљала.

У периоду Краљевине СХС/Југославије о односу међу двама писмима у Југославији, прокламованих равноправним *Крфском декларацијом*, њиховој заступљености и значају бурно се се расправљало.¹⁷ Режим дикатуре наметнуо је 1929–1930. године заједнички Боранић-Белићев правопис. Равноправност употребе обају писама је потврђена уз обавезу учења обају од трећег разреда основне школе, али је питање писма остало отворено.¹⁸ Чини се да је у то време, према речима Петра Ђорђића, воља да се ћирилица, јединства ради, сасвим напусти постојала на највишем месту: „У време шестојануарске дикатуре краљ Александар је предвиђао и укидање ћирилице у интересу југословенства, али га је у томе спречио покојни професор Александар Белић.“¹⁹

Ћирилица као равноправна у српскохрватском језику

Изласком из Другог светског рата, током којег је у НДХ била, као и

Срби, забрањена и уништавана, а у Србији под немачком војном управом дозвољена, српска ћирилица је у обновљеној, социјалистичкој Југославији, дошла у неповољан положај и на федералном и на републичком нивоу. Суђећи према томе што су се комунисти српског порекла у правилу служили штокавском латиницом²⁰ она је схватана као симболички израз српског хегемонизма. Идеолошко-теоретска основа за тај став налази се у Лењиновим списима о националном (и језичком) питању.²¹ Слично су о њој размишљали и припадници различитих струја хрватског националног покрета.²² Ћирилица је представљала два лица једног истог српског национализма: унитаристичко-бирокуратског као преображаја државно-великосрпског у новим околностима те националистичко-контрареволуционарног ситнобуржоаског, који није био до краја побеђен.

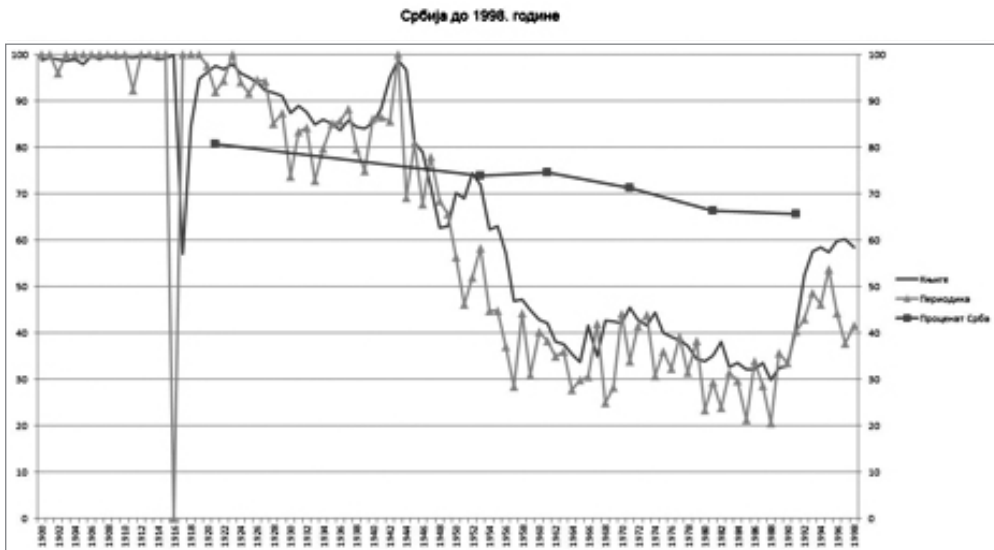
На федералном нивоу снагу је стекла југословенска интеграционистичка струја која је спроводила екавско-латинички стандард.²³ Њен институционални ослонац уочавамо у чл. 42 Устава СФРЈ из 1963. године. Премда се писмо изричито не наводи, у војној пракси постојећи екавско-латинички стандард задржан је као изузетак.²⁴ Та је пракса била у раскораку са Новосадским споразумом из 1954. године. У том компромисном југословенско-интегришућем решењу превладала је формула јединственог језика са два изговора и два писма, западним и источним, чији су културни центри у Београду и Загребу.²⁵ У основи, то је био покушај да се оно што је југословенском диктатуром било наметнуто надомести, према тадашњим приликама, неслободним²⁶ југословенским споразумом. Прихваћено је да се заједнички језик назива „српскохрватски“ односно „хрватскосрпски“, чиме је одбачен предлог хрватских чланова комисије да се примени традиција Ђуре Даничића, термин „хрватски или српски језик“. Проглашена је равноправност обају писама, одбачена дотадашња подела на јужни ијекавски и источни екавски изговор у корист западног ијекавског и источног екавског; 1960. године издат је *Правопис МС/МХ* у екавско-ћириличкој и ијекавско-латиничкој верзији, започет је рад на речнику, предвиђен је рад на заједничком термилошкоком речнику.

Будући да је Новосадски споразум од самог усвајања био праћен неслагасношћу (убрзо се развила полемика Михаила Стевановића и Људевита Јонкеа око чл. 8 споразума) на Петом скупу југословенских слависта у Сарајеву 1965. године кренуло се ка прихватању термилошке новине: усвајања, на Јонкеово инсиситрање, термина „варијанте“ уместо у Новосадском споразуму примењеног „изговора“. Милка Ивић је прихватила Јонкеово термилошко иновирање на теоретским основама прашке структуралистичке школе. То је прихватање било, међутим, хрватској страни „roticaј

za svoje deklaracijske zahtjeve“. 27

Крај већ компромитованог Новосадског споразума као основе јединства у језику свих јужнословенских штокаваца дошао је након уклањања Александра Ранковића на Брионском пленуму одржаном 1. јула 1966. године и, потом, југословенске интегралистичке струје. „Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика“ коју су од ЈАЗУ наниже потписале све хрватске језикословне и књижевне институције, ослоњена на закључке пленума, напустила је темељну одредницу Новосадског споразума прогласивши „заједничку основу“ уместо „једног“ народног и „јединственог“ књижевног језика. Залагало се за издвајање хрватског, именом и карактером. Одбацујући латиничко-екавску праксу, карактерисану као „државни језик“ којим се намеће „српски књижевни језик“, са водом је бачено и дете: споразумно јединство књижевног језика.

Из Србије је као одговор упућен неформалан „Предлог за размишљање“ четредесеторице књижевника. Тим документом је у први пут јавно постављено питање положаја српске ћирилице у социјалистичкој Југославији. Премда је у „Предлогу“ проблем ћириличног писма неодвојив од проблема положаја српског језика, прва дебата о ћирилици појавила се као секундаран ток расправе о заједничком језику и равноправности његових писама. Та је расправа отворено вођена, врхунац достиже 1971., а згасла је до краја 1972. године, по усвајању амандмана на републичке и савезни устав и с њом неvezаног уклањања тзв. либерала у ЦК СК Србије.

Графикон 1: Кретање процента ћириличких издања књига и периодике у Србији (укључујући аутономне покрајине) у периоду 1900-1998 са показатељем учешћа Срба у укупној популацији

Питање језика и писма Срба јесте део проблема којег је наметала долазећа уставна реформа: како равноправност народа у СФРЈ ускладити с равноправношћу република у СФРЈ? Одговори су били базирани на две концепцијама. Прва је раздвајање народа и њихових култура (језика и писма) унутар свих република и у читавој СФРЈ. Друга, који је превладала, је Броз-Кардељевска асиметрична, нелогична и неодржива²⁸ концепција, идеолошки оправдана позивањем на Лењина.

У оквиру тог проблема провлачила се, као споредан и идеолошки прогоњен ток, дебата о статусу ћирилице као националног писма Срба. Данашња двојна употреба српске ћирилице и штокавске латинице у Србији рецидив је процеса из тих времена. Грађа из тог периода омогућава нам да разазнамо како је настао израз „јавна употреба (језика и) писма“, која му је била сврха, зашто је и како прихваћен у Србији.

Ћирилица као идеолошко-политичко питање у СР Србији

Каква су мишљења о том процесу, с обзиром да објективни показатељи нису били доступни, постојала у том, преломном времену? Постојао је јасан увид да ћирилица, чак и у Србији, нестаје: латиничких фирми било је све више, ћириличке писаће машине су постале недоступне, штокавска латиница постала је писмо дактилографије; стање са слоговима за ћириличку штампу било је такво да је „Просвета“ за једно од издања Вукових дела морала да их набавља чак у Лондону.²⁹

Поред описане југословенско-интегралистичке „скерлићевске“ струје, из текстова објављиваних у периоду када су се у идеолошко-политичком просејавању учестано мењале управе и редакције, могуће је излучити још четири формирана тока мишљења о проблему значаја и положаја српске ћирилице. Њих не треба, међутим, узимати за строго оделите, нити их ограничити на описано време.

Прва струја развијала се међу интелигенцијом техничких и природно-математичких струка, чему сведочи математичар Ђ. Курепа. Према његовом схватању, ћирилица и латиница не могу бити равноправни другачије него формално. У „саобраћају, у музици, у науци, у техници, сви народи употребљавају латиницу“. Ћирилицу у Совјетском Савезу задржавају „непријатељи напретка Руса“, највише би се добило преласком на „заједничко писмо“. „У интересу је нас Срба да дође до јединства писма.“³⁰ Ова мисао, сродна „скерлићевској“ али биологистичка по природи, делила је њену судбину: остаје трајно присутна у јавности, премда лишена отворене политичке подршке.

Другу струју обележава разумевање ћирилице као српског националног стандарда. Ћириличко писмо и српски језик су по значају једнаки, неодојиви и као такви могу да буду део било каквог језичког, па и националног јединства у Југославији. Према том мишљењу одустајање од ћирилице одмоћи ће културном јединству Срба, а отворености према културама других Југословена неће придонети.³¹ Ти су ставови исказани у „Предлогу за размишљање“³². Прихвата се суштина захтева изнетих у „Декларацији“ и постављају противзахтеви: пуна и институционална културна и национална аутономија за Србе у Хрватској, укључујући назив „српски језик“ и ћирилицу као његово писмо. Место за дефиницију јединства народа и језика ту није било предвиђено: оквир заједништва штокаваца у Југославији треба да буде базиран управо на доследном поштовању њихових разлика. Према потписницима „Предлога“ Бечки и Новосадски споразум, осовина идеје језичко-националног јединства, имају се сматрати раскинутим.

Моментално етикетирани као „шовинисти“ јавни заступници таквих идеја у Београду су, након дисциплиновања³³, ипак опстали. Штавише, појединачно су улазили у београдске редакције очишћене од „ранковићеваца“. Пример „Књижевних новина“ је сликовит. По партијским обрачуна са етатистичким елементима³⁴ лист, битно измењеног изгледа, садржаја и тона, почиње да излази на ћирилицу³⁵ што је изазвало бурне реакције³⁶. Нова редакција булеварског недељника „Свет“ спровела је октобра-новембра 1971. године прву анкету о ћирилицу у историји социјалистичке Југославије: јасно је уочљив раскорак између расположења обичног света и врхова у Београду.³⁷ Утицај потписника „Предлога“ и њихов став о централном и интегрисућем значају ћирилице у српској култури и националној политици, идеолошки класификован као шовинистички и националистичко-синобуржоаски, био је организовано потискиван³⁸ и с крајем периода потиснут у кафану. Одатле излази петнаест година касније.

Трећа струја, институционалистичка, формирала се око политике чији је циљ био очување културног јединства српског народа у свим републикама СФРЈ. Ту политику, базирану на Новосадском споразуму, дефинише и заступа са следбеницима Павле Ивић. Оба писма и оба изговора (варијанте) део су целине српског језика и културе. Употреба латинице у српском језику је стара и она се такође протеже, у већем броју у каснијој грађи, од Дубровника и Далмације до Славоније, у областима у којима су Срби били и римокатоличке вере (Срби-католици). Прихватање, на основама Новосадског споразума, да српски језик буде „двоструко предвојен“ и језиком и писмом, Ивић је сматрао изнуђеним, а у питању писма привременим, до промене околности.³⁹ Међу интелектуалцима не знатно удаљеним од тог

круга афирмише се тврдња да је познавање обају писама, која се називају „нашим“, културна благодет и специфично универзалистичко богатство.⁴⁰ Како Ивић због дела „Српски народ и његов језик“ није био по вољи врха ЦК СК Хрватске ово мишљење је у Србији било прихваћено у делу који се односио на југословенску интеграцију, па Ивић није сносио последица озбиљнијих од одређеног степена изолације и појачаног надзора.

Четврта струја, државнопартијска, заступала је и надограђивала Броз-Кардељеву концепцију југословенских народа као равноправних у СФРЈ, који своју равноправност у републикама не остварују, попут националних мањина, посредством засебних националних институција. Та је званична линија спроведена у време када су у СР Србији на власти били „либерали“. Чини се да је уздржавање од примене насиља према онима који су ћирилицу непосредно и неодвојиво повезивали са српским језиком, народом и културом било узроковано потребом да се након чистке ранковићеваца попусти у мање битним питањима да би могло да се затегне у онима од виталног интереса. Како је то време између студентских немира 1968. године и „Маспок“-а до краја 1971. године, време припреме и јавне расправе о уставним амандманима, дебата о писму и језику није забрањивана⁴¹, али је сасецана у питању устава и међунационалних односа. У првом случају ухапшен је проф. Ђурић и забрањен „Архив Правног факултета“⁴², у другом, забрањен је број Књижевних новина због писма уредништву „У основи је борба против шизматика“.⁴³

Проблем којег је јединству српског језика (народа, културе) поставио Новосадски споразум имплицитном поделом на ијекавски латинички запад са центром у Загребу и екавски ћирилички исток са центром у Београду, којег је Ивић желео да реши био је, према схватању тадашњег партијског врха, непостојећи. У последњем, седмом наставку „Светове“ анкете о ћирилици налазимо мишљење државно-политичког врха СР Србије који је позван „да о правим и искривљеним чињеницама наше анкете“ да закључно мишљење.⁴⁴

Статистички показатељи⁴⁵ који се односе на издавање ћириличких књига искључују могућност прихватања теза о природном, постепеном остваривању идеја о потреби замене писма коју је нарочито прихватила „лева интелигенција“⁴⁶: у Београду са 97.33% у 1944. години на 61.96% у 1954. години и 41.00 % у 1966. години (Нови Сад: 50.00%, 83.33%, 57.41%; Загреб: 0.00%, 2.10%, 3.90%) у време снижавања универзитетских критеријума, масовног описмењавања⁴⁷ и нагле урбанизације. Промене у заступљености ћирилице у Србији у периоду 1967-1974. године последица су, као и раније, деловања идеолошко-политичког карактера, што потврђује и кретање кривих у ста-

Графикон 2: Кретање процента ћириличких издања књига у Београду, Новом Саду и Загребу 1944–1974. године у контексту идеолошких промена и „Новосадског договора“. Хронолошки сегменти одређени су уставним променама (изузев Устава из 1946)

тистичком прегледу: употреба ћирилице јесте била свесно потискивана.

„Јавна употреба“ писма: настанак и промена значења израза

Борба за језик зачета у Краљевини, настављена је у СР Хрватској. Циљеви и методи државно-језичке политике у СР Хрватској у периоду 1967–1972. године израстали су из континуитета хрватске политичке и правне, дубоко конзервативне, праксе. Борба за хрватски језик у оквирима Вук-Даничићеве правописне традиције настављена је Новосадским споразумом (борба за језички простор)⁴⁸; кроз борбу за чистоту језика угрожену латиничком екавицом, што је у „Декларацији“ изједначено са Новосадским споразумом, тиме за издвајањем хрватског књижевног језика (борба за име)⁴⁹; истовремено, за његово уставно дефинисање као службеног (борба за статус).⁵⁰

Ти су циљеви достигани у оквиру знатно ширих захтева за новим положајем СР Хрватске у СФР Југославији и уз снажан друштвени покрет („Маспок“). Проблем у тој политици представљали су Срби у Хрватској, прецизније, њихов положај и једнако право на национално име и карактер језика. Тај се проблем, с обзиром на територијалну распрострањеност Срба, рефлектовао на СР БиХ и СР Црну Гору.

Међу Србима у Хрватској постојале су две струје мишљења које посматрамо као основне. Једна, чији је центар било друштво и часопис „Просвјета“, која је заступала засебност националне културе Срба, тиме и ћирилич-

ког писма као њене изразите одлике, ослоњена на одлуке ЗАВНОХ-а.⁵¹ Тој су струји били блиски, премда не истоветни, ставови изречени у „Предлогу за размишљање“⁵². Имајући подршку међу народом и одговарајући смеру политике ЦК СК Хрватске током „Маспок-а“, ти су захтеви јасног одраза имали у предлогу амандмана на устав објављеним у *Vijesniku*.⁵³ Ослоњене на члан 42. Устава СФРЈ из 1963. године⁵⁴ обе стране су прихватале право на засебност Хрвата и Срба као полазишну тачку, али спорећи се око места и имена језика и књижевности тамошњих Срба.

Друга струја прихватала је Броз-Кардељеву и линију у СКХ која се супротставила „маспоковцима“. Већ дебата поводом „Предлога“ у Удружењу књижевника Србије показује неколико међу мотивима Срба у Хрватској: југословенство, партијска линија, одбијање пијемонтизма Србије, страх.⁵⁵ Ова је линија превладала. Њоме није само одбачен став потписника „Предлога“, већ и основа институционалистичке струје, чију је суштину представио П.Ивић.⁵⁶ Њу прихвата и интегрише је, у оквиру политике врха СК СКЈ, линија коју смо у Србији назвали државнопартијском.⁵⁷

Након политичког обрачуна којег је Јосип Броз Тито спровео у Карађорђеву (21. Седница председништва ЦК СКЈ, 1-2. децембар 1971.) напуштена је основа амандмана ЦК СКХ из августа исте године. На Проширеном састанку актива СК књижевника Хрватске 31. јануара 1972. потписник Новосадског споразума, књижевник Мирко Божић изнео је нову, сложену језичко-идеолошку-правну формулу:

*„Jezik Srba i Hrvata po tipologiji je isti jezik. Hrvatskim književnim jezikom na novoštokavskoj i ijekavskoj osnovici napisana su sva nabolja djela hrvatskih i srpskih književnika, naučenjaka, publicista i drugih u Hrvatskoj. Hrvatski književni jezik zajednički je i Hrvatima i Srbima u Hrvatskoj s punim obostranim poštivanjem određenih specifičnosti, s punom tolerancijom leksičkog blaga ... Logično je da svaki narod naziva jezik svojim imenom. Odvajanje i podvajanje na nacionalnoj osnovi ili na samom imenu jezika smatramo nacionalističkim, separatističkim, odnosno unitarističkim tendencama i manipulacijama ... u kontekstu našeg stava smatramo da je nepotrebno u Hrvatskoj naglašavati službenost jezika.“*⁵⁸

Тиме је достигнут назив језика у складу с формалним одрицањем Матице хрватске од Новосадског споразума 16. априла 1971. године.

Циљ трећег елемента програма, борбе за статус, достигнут је увођењем израза „јавна употреба“ хрватског књижевног језика. И једно и друго садржано је у амандману V на Устав СРХ од 16. фебруара 1972. године који је постао чл. 138 Устава СР Хрватске из 1974. године.

„U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski

ili srpski.“

Због чега је, у ствари, у амандман и у Устав СР Хрватске, и само ту, уведен израз „јавна употреба“? Тражена, и пронађена, одговарајућа (у данашњем речнику „политички коректна“) формулација. Терминолошки гледано, „хрватски књижевни језик“ је добио додатну одредницу „стандардни“. На тај је начин, индиректно, уведен услов којег је лингвиста Далибор Брозовић сматрао нужним за дефиницију службеног, тј. државног језика. Тиме је у борби против државног језика Југославије стечен, осим формално, државни језик Хрватске.

Лингвиста Бранислав Брборић је на основу логике ствари и уз један непроверен глас, у писму Стипи Шувару, изразио уверење да је формулацију након 21. седнице срочио Мирко Божић, тежећи да постигне формално прихватљиву средокраћу између захтева „Маспока“ и оквира које је наметнуо Јосип Броз Тито. Брборићевом сарајевском саговорнику Божић је неформално ставио до знања да је „(до)садашња дефиниција понешто компромис са снагама које су изгубиле власт после 21. сједнице.“⁵⁹

Брборићево Писмо проф. Светозару Марковићу од 25. новембра 1972. указује да је „јавна употреба“ у ствари идентична „службеној употреби“. Високи хрватски функционер Јосип Врховец је 11. октобра 1972. наглашавао „важност уџбеника о хрватском језику која произилази из уставних одредаба којима је хрватски језик утврђен као службени језик у Хрватској“ да би га Божић исправио 4. новембра, објашњавајући због чега се назив хрватски књижевни језик нашао у амандману:

„... садржи ширину, богатство ријечи, толеранцију и непрестану потребу изучавања језика ... У контексту тога става Устав и не наглашава службеност језика, иако говори о језику у јавној употреби.“ (подвукао С.С.)

Обојица су се притом позвали на исту марскистичку мисао, да је језик друштвени однос, а не само правопис, односно лингвистичка категорија.⁶⁰

Идеолошко покриће за овај политички продукт пронађено је у изворном лењинизму и представљено у излагању Мирка Божића, тада потпредседника Сабора СР Хрватске и председника саборског Одбора за међунационалне односе, одржаном 3. новембра 1972. на седници РК ССРН Хрватске:

„Утврдивши име у јавној употреби и народно име језика Хрвата и Срба у Хрватској, Устав је само утврдио чињеницу. Живот ће дати дух и садржај језику. За нас су битне управо садржајне функције и димензије језика: знаствене, културне, социолошке, друштвене, комуникативне.

У контексту тог става - хуманог, толерантног, културног - Устав и не наглашава службеност језика, иако говори о језику у јавној употреби. Увијек треба имати на уму Лењинов став о језику, о равноправности и о службено-

ности језика. Ево шта каже Лењин: „Јар ма колико ви рекли лијепих фраза о култури, обавезан државни језик спојен је са присилом, туцањем у главу. А присила ће довести само до једног: она ће заоштрити непријатељства, створит ће милијун нових трвења, појачат ће раздраженост и међусобно неразумијевање“. То су Лењинове ријечи из 1914. године.

Треба то имати на уму и кад се ради о тзв. нормативним тенденцама о језику, нарочито ако се не води рачуна о друштвеној условљености језика. Ако се те нормативне тенденце (читај: „службеност“) појављују у средствима јавног комуницирања, па се умјесто два синонима у истом језику нађемо у „милијун нових неспоразума и трвења“, то и такво нормирање заиста неће унаприједити језик.

Сви они који не би језик проматрали у тим опћељудским, марксистичким оквирима, творили би од њега средство манипулације (политичке, или политизирани, или политикантске манипулације) а управо то не би било у духу амандмана на Устав Социјалистичке Републике Хрватске.“

Како је још 1967. године везивање ћирилице за језик Срба одбачено као шовинистичко, а СР Србија се 1971. године изјаснила за начелну равноправност и појединачну слободу у избору писама, писмо за народни језик Срба у Хрватској могло је да буде, начелно говорећи, и ћирилично, али у „јавној употреби“ био је хрватски књижевни језик, као заједнички стандардни и Хрватима и Србима. Тиме је латиничко писмо било књижевно у свим областима живота где се користио стандардни језик Хрвата и Срба. Ћирилица је у том систему била сведена на у најужем смислу службену, стриктно правну употребу: „Народне новине“ су биле штампане хрватским књижевним језиком, и на ћирилици.⁶¹ Премда формалне природе, овај уступак представља интересантно и свакако прагматично одступање од хрватске правне традиције.

У процес одржавања асиметричног јединства српскохрватског језика ћирилица је, колико смо успели да утврдимо, ушла: 1) од пролећа 1967. проказана као исказивање шовинизма, уколико се инистирало на искључивој вези са српским језиком; 2) од 1972. виђена као израз национализма, уколико се инсистирало на пуној, пребројивој и правно нормираној равноправности са штокавском латиницом; 3) од педесетих неравноправна у техничком погледу (штампа, телевизија); 4) од шездесетих схватана као природним путем нестајућа у општем културном и технолошком (цивилизацијском) тренду; 5) начелно равноправна, али уз појединачну слободу у избору писама на свим нивоима и готово у сваку сврху. Додатни терет јој је наваљен тиме што је током дебате, чија је сврха била практична, а идеолошки оквир задат, под императивом комуникације у оквирима српскохрватског, развијано схва-

тање о проблему равноправности писама као искључиво лингвистичком питању, к томе од секундарног значаја у односу на језик.⁶²

Будући да је Устав СФРЈ из 1974. године предвиђао службену употребу словеначког, хрватског, српскохрватског и македонског језика тражено је заједничко решење прилагођено ситуацији у којој штокавци језичку равноправност у федерацији оставарују у четири републике. Уставна решења, међутим, нису била униформна. За разлику од Хрватске где је „у јавној употреби“ био хрватски књижевни језик, српскохрватски се као „службени језик“ налазио у уставима СР БиХ и СР Црне Горе са равноправношћу оба писма. У Србији је тај језик са два писма био у „у употреби“, а аутономне покрајине су, га полазећи са тог основа и на основу новостечених овлашћења, регулисале самостално. Суштинско питање, за које је одговор мукотрпно тражен, било је: како две варијанте (тима је замењено „два изговора“ у *Новосадског споразума*) књижевног језика (модернији термин „стандарди језик“, будући у уставу СР Хрватске, тада је почео да бива прихванат) развијене на основу другачијих културних наслеђа Срба и Хрвата из исте штокавске језичке основе, помирити с чињеницом да се ти народи скоро без икаквих тешкоћа међусобно споразумевају у четири републике лабаве федерације? У покушају да се очува повезујућа улога српскохрватског језика отпочела је дебата о језичком и термилошком компромису.

Одговор на то питање требало је, међутим, да буде тражен у републикама знатно повећаних надлежности и уз два нова народа, црногорски као већински у СР Црној Гори и муслимански, додат Србима и Хрватима у СР Босни и Херцеговини. Још током процеса уставне редефиниције СФРЈ, испрва маргинално, али готово моментално ти су новопризнати народи почели да показују вољу за издвајањем властите републичко-националне књижевности. Тиме, аналогно хрватском случају, и националне варијанте српскохрватског језика.

Центар дебате био је у Сарајеву, којег је језичко питање највише угрожавало. Хрватски књижевни језик „у јавној употреби“ био је у асиметричном положају у односу на српскохрватски који је био „службен“, односно „у употреби“. Нађено решење било је инсиситрање на двојном српскохрватском/хрваткосрпском уз прокламовану равноправност писама као „службених“. Такође, кроз прихватање „јавне употребе“: била је уставна и односила се на хрватски језик; била је недефинисаног садржаја; хуманог, културног, толерантног карактера на лењинистичкој основи; на почетку и на крају, била је плод Титовог обрачуна са Маспоком у Карађорђеву. Језичко питање је у таквом уставноправном оквиру уистину било јединствено у својој компликованости⁶³, у социолингвистичком се само од себе даље компликовало⁶⁴, а

политичка воља да га се реши није постојала⁶⁵.

У СР Србији уочавамо два приступа тој дебати. Први је био иниситирање на потпуној равноправности екавског и ијекавског, ћирилице и латинице, што би било регулисано уставним путем. Ту линију је наглашавала институционалистичка („ивићевска“) струја, одраније означена као националистичка. Утемељена у дубокој традицији југословенства и у Новосадском споразуму није могла да буде одбачена, али због одраније познатих циљева није била подржана званичном политиком. Успех је стога био делимичан, а као највећи се може означити прелазак сарајевског „Ослобођења“ 1979. године на упоредну употребу оба писма.

Покушаји да се у „Политици“ и Радио-телевизији Београд спроведу програми пуне равноправности нису имали успеха. Разлог томе, осим брзе акултурације ијекаваца у Београду, може да се нађе у још једном неуспеху: због отпора војвођанских „аутономаша“ и неколико професора Филолошког факултета није могла да буде основана стална комисија као централно регулаторно-стандардизујуће тело за српски језик. Ивићева политика „двоструке предвојености“ националног језика и писма је и даље била под тешком анатемом хрватског одбацивања, о чему се у партијским врховима очигледно водило рачуна.⁶⁶

Ова струја прихватила је израз „јавна употреба“ на самом почетку осамдесетих година, у фусноти, у оквиру предлога за измене устава СР Србије којег је изнео Бранислав Брборић. Ставивши до знања да су институционалисти свесни шта израз „јавна употреба“ у Хрватској у ствари подразумева, и какве ефекте има, он је предложио следеће образложење: „Боље је рећи у „јавној“ него у „службеној“ употреби ... јер су језици народа у „службеној употреби“, а овдје је ријеч о јавној употреби стандардне новоштокавштине у контексту њене дефиниције, која је потребна стога што је она једини наш језик којег говори и који је обиљежен варијантским разноликостима.“ Тај језик је српскохрватски, који је *стандарни облик народног језика* Срба, Хрвата, Муслимана и Црногораца. Употреба оба писма је слободна и пуноправна: упоредност, наизменичност, изнимке од правила могуће је утврдити републичким законом.⁶⁷ Одлука да се прихвати израз „јавна употреба“ одговара програмској основи у којој се, између два југословенски усмерена принципа, налази „неопходност и легитимност цјеловитости српске језичке културе у Југославији“. ⁶⁸

Други приступ, државнопартијски, такође се залагао за равноправност језика и писама, али без посредовања државе. Централни комитет није желео законодавно да делује нити да се ангажује осваривању на прокламованог циља, равноправне употребе обају писама. Штавише, на у то време

одржаном Конгресу културне акције, упркос томе што је рурално становништво тражило књиге на ћирилици које је могло без напора да чита, о њој није проговорна нити реч.⁶⁹ Иако је у приступу основној поставци, заједништву српскохрватског језика, начелно сагласна са ивићевском струјом, ова је концепција потпуно другачија.

Основа тог приступа „јавној употреби“ није било тражење практичног и институционалног решења, већ давање новог садржаја изразу и његовом подизању на термилошки ниво. Оправдање је утемељено у елементима природе језика и природе писма: оба имају **комуникациони**, али и **симболички (манифестациони)** карактер. У духу Божићевог лењинистичког оправдања комуникационо је повезано са „јавном употребом“, а симболично са „службеном употребом“. Прво је људско, толерантно и прогресивно, друго нормативно, искључиво и регресивно. У садржај „јавне употребе“ додат је, временом и прећутно, термин „лична (индивидуална) употреба“, у законодавствима парламентарне демократије стандардан и противстављен „службеној употреби“.

Симболичка функција, а она је у писму другачије и обилније наглашена него у случају језика, асоцирана је са два доктринарна елемента дефиниције српског национализма. Осим што је стопила тезе природњачко-технолошке интелигенције, државнопартијска струја провлачи и скерлић-ранковићевске елементе: према том мишљењу, ћирилица ни на који начин није придонила комуникацији на српскохрватском језику. Стога је подршка њеној равноправној употреби била начелна и декларативна, а уставно и законско регулисање те равноправности непотребно.

Графикон 3: Преглед кретања броја ћириличких издања у четири републике српскохрватског језика у периоду 1971–1985.

Ћирилица као службена за српски језик

Ове су се струје у погледу „јавне употребе“ коначно разишле у процесу стварања новог језичког договора којег је 1985. године, у очекивању још једне уставне реформе, потакао ЦК СК Хрватске. Постојала је намера да расправа о остваривању равноправности путем језичке политике остане међу стручњацима и политичарима. Ипак, дебата се у јавности Србије разбуктала на питању употребе ћирилице. То питање је, први пут након 1967. године и поново пред уставним променама, отворено покренуто као национално. Делегат Батрић Јовановић је марта 1986. године начинио нечувен скандал указавши, на заседању савезне скупштине, да је ћириличко писмо на Косову и Метохији, у СР Хрватској и СР БиХ фактички нестало. Б. Јовановић није био „гибаничар“, већ носилац Споменице, борац Прве пролетерске. „НИН“ је двадесетак дана касније објавио анкету о употреби ћирилице у Србији, другу и последњу у СФРЈ.⁷⁰

Будући да је уставна реформа у СФРЈ требало да, између осталог, уједначи правну терминологију на свим нивоима појавило се питање шта „јавна употреба“ у ствари обухвата. Насупрот државнопартијској, институционалистичка струја је одраније заступала мишљење да је потребно проширење досега „службене употребе“⁷¹ и њено законско регулисање. Притисак јавности да се ћириличком писму, као националном, обезбеди службеност ишао јој је на руку. Проблем је представљало то што су захтеви знатног дела јавности превазилазили захтев за равноправношћу два писма у српској култури. Тражена је ћирилица као национални стандард.⁷²

Подељеност мишљења око „јавне употребе“ јасно се учоава у компромисном карактеру Амандмана бр. XXVI Уставне комисија Скупштине СР Србије од 7. јануара 1989. године.⁷³ Задржане су и „службена“ и „јавна“ употреба, а њихов однос је требало да буде регулисан законом. Закључујући тачку дневног реда тада утицајни политичар Борислав Јовић је рекао да текст амандмана остварује „све друштвене циљеве које смо желели да остваримо“ те да га је тешко „у било чему променити, наравно, ако се полази са истих идејних опредељења.“ Премда је било различитих мишљења стручњака нађена је равнотежа која обезбеђује „оно шта је данас и у будућности за нашу републику најрационалније“.⁷⁴ Завршну реч у дебати о положају ћирилице у тим амандманима, коју је у „Политици“ наметао правник и социолог, академик Радомир Лукић⁷⁵, имао је лингвиста Ранко Бугарски.

Захтев да ћирилица буде дефинисана као једино службено писмо у Србији посматрао је као „екстреман“ и „вишеструко опасан“. На уставно-правном нивоу противан је основним опредељењима за равноправност језика и

писама народа и народности и могао би да има последице на уставно-правне регулативе у осталим републикама. Такође, битно ограничава индивидуалне слободе, право избора језика и писма. На културном нивоу противан је традицијама српске и југословенске културе, нема лингвистичких аргумената којима би се могло бранити давање привилегованог статуса у односу на латиницу, јер иако је ћирилица „основно“ српско писмо многи од њих су се служили и служе се латиницом. На идентитетском нивоу, неодрживо је поистовећивање народа са писмом, како се види у случају Турака или Румуна⁷⁶ који су прешли на латиницу. Коначно, и за Бугарског најважније⁷⁷, језици и писма треба да служе „отварању, споразумевању и богаћењу“, те да се „предложеним фаворизовањем ћирилице доприноси даљим језичким поделама“. Једино исправно је решење које начелно предвиђа заступљеност оба писма у службеној употреби, „што је став заузет у расправи на Филолошком факултету у Београду, установи свакако надлежној да саопшти своје мишљење о овим питањима.“⁷⁸

Ова је солуција била тешко компромитована с хрватске стране. Сабор је 1990. године најпре изгласао амандмане⁷⁹, а затим и устав⁸⁰, из којих је потпуно избачена „јавна употреба“. Службени језик био је хрватски, а службено писмо латиница. Мањине, међу њима и Срби, свој су језик и писмо могли да уживају као лично право, „личну употребу“, док колективна права на њих уживају територијално и према високом цензусу.⁸¹

У таквим је околностима прихваћена формулација Устава Србије од 28. септембра 1990. године⁸², којим је израз „јавна употреба“ формално напуштен. Примена међутим, није. Налазимо је у Закону о службеној употреби језика и писама (1991., 1994., 2005., 2010.) који није написан на основу уставног решења из 1990. године, већ Амандмана бр. XXVI из 1989., у којем се на једном месту налазе и „службена“ и „јавна“ употреба. То намеће питање њиховог разграничења. Премда ваљан теоретски одговор није могуће извести, оно се налази у чл. 2. и 3. Закона који одређује службено писмо (и језик) за рад државе и вршење јавних овлашћења.⁸³ Све изван тога оставља недефинисаним. То логички јесте, као у случају хрватске уставне праксе, „лична употреба“. Будући да она нема такав опсег, у празном простору остала је и попуњава га „јавна употреба“: првенствено у погледу писма, али и језика, премда у термилошком погледу данас постоји само као питање којег Одбор за стандардизацију српског језика није успео да реши.⁸⁴ Успех институционалиста био је, дакле, само привидан.

Међу присталицама „јавне употребе“ у процесу и након распада СФРЈ разанајемо два приступа. Првог заступа сарајевски професор Милан Шипка, који је део каријере посветио достизању југословенског језичког ком-

промиса. Његов је приступ институционалистички, развијен у покушајима да се досегне решење језичких проблема Босне и Херцеговине, шире и читавог штокавског подручја, али препоручен за Србију. Теоретско образложење дистинкције између „службене“ и „јавне“ употребе није јасно⁸⁵, али Шипка у предлог решења уводи *индивидуалну слободу избора и колективну слободу избора* (нпр. редакција медија) писма. Ћирилице би у Србији требало дати предност при службеној употреби.⁸⁶

Друго мишљење, чији је истакнути представник Р. Бугарски, представља континуитет државнопартијске струје. Дошло је до промене у идеологији која је постала, или се барем таквом представља, либерално-грађанска⁸⁷ којој је политички и друштвени циљ интеграција Србије у Европску унију. Подручје „јавне употребе“ проширено је до крајњих граница⁸⁸ тиме и употреба штокавског латиничког писма којег присталице и даље држе за равноправно у српском језику.⁸⁹

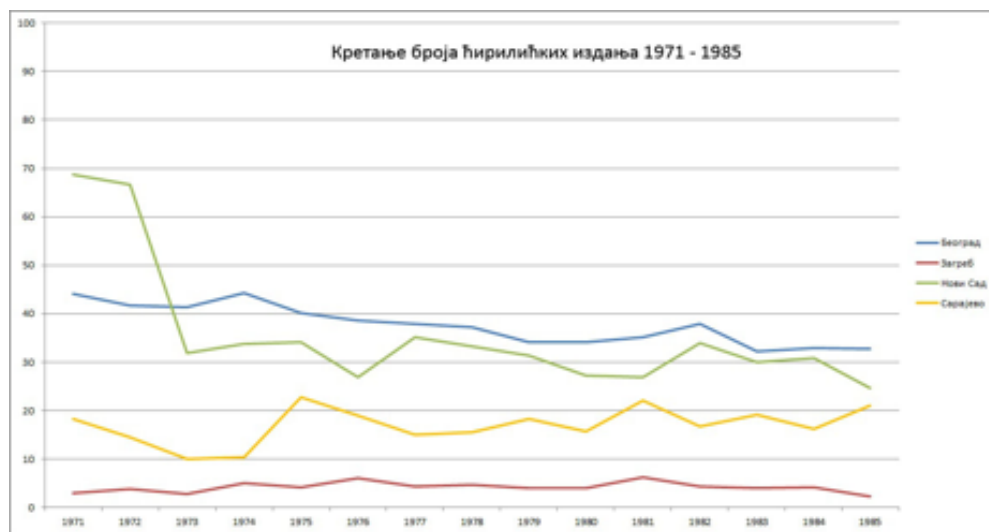
Овај приступ је, међутим, противан правном искуству и пракси држава Европске уније која језичку политику изричито препушта суверенитету држава-чланица, као у случају руског у прибалтику или ћирилице у Хрватској. То правно искуство и пракса базира се на два термина, „official“ и „individual“ за већинско становништво уз заштиту мањинских права, како је примењено у Уставу Хрватске. Њихов међуоднос не одређује законско решење, већ грађанска свест.⁹⁰ Устав Србије из 2006. године готово је идентичан том решењу. Разлика је у мањинским правима, која су у Хрватској регулисана државним законом и подручна Сабору, а у Србији уставом и законом. Препоруке Венецијанске комисије која би требало да саветује државе-кандидате за пријем у ЕУ нелогичне су и незасноване, као у примеру полагаја ћирилице у уставу Србије из 2006. године⁹¹, или противуречне ранијим, што је уочљиво на примеру устава Украјине.⁹²

Преднацрт Закона о националном службеном језику и његовом матичном писму (15. новембар 2004. године), писан за нови Устав који је био у изради и којег је подржао Одбор за стандардизацију⁹³ базиран је на сасвим другачијој основи. Српски језик и ћирилица дефинишу се као „национални службени језик“ и „његово матично писмо“. Подручје службене употребе је веома широко омеђено и детаљно пописано. Тиме су делимично прихваћене основе програма „Предлога за размишљање“, а у складу са континуитетом мисли институционалистичке струје предвиђено је и оснивање посебног завода који би се бавио питањима стандардизације и споровођења закона.⁹⁴ По доношењу Устава из новембра 2006. године, који у члану 10. одељка „Начела устава“ прописује „У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо. Службена употреба других језика и писама утврђује се за-

коном, на основу Устава.“, овај се нацрт закона, са доласком нове владе 2008. године, изгубио у процедури.⁹⁵

Усвојен је, уз формална прилагођавања речнику новог Устава, закон из 1991. године. Удео употребе ћириличног писма наставио је да пада. Иако се институционалистичка струја, која је на иницијативу академика Павла Ивића изборила оснивање Одбора за стандардизацију српског језика изричито подржала *Преднацрт закона* из 2004. године, изричито изјаснила другачије, данашњи председник тог Одбора заступа мишљење државнопартијске струје: „Устав и закони могу да регулишу службену и јавну употребу писма, али јавна употреба, као што знамо, има тешко одредљиве границе, јер је реч о обичајима и навикама људи. Једину стварну промену могла би донети забрана латинице или њено избацивање из основношколске наставе, а и једно и друго неспојиво је с грађанским слободама.“⁹⁶

Питање службене употребе ћириличног писма тиме је остало део српског, парадоксима изобилног, културкамф-а.⁹⁷

Графикон 4: Процентуални удео издања књига и периодике штампаних ћириличким писмом у Србији након окупације дела територије и смене режима са приказом удела Срба у популацији

Закључак

Последица те културнополитичке и правне конфузије је *Закључак Уставног суда Републике Србије* бр. IУз-309/2013 од 24. децембра 2013. године којим је, као „апсолутно неоснован“, одбијен *Предлог за оцену уставности и законитости члана 40. Закона о трговини* (СГ бр. 53/2010, 10/2013)

којег је 2. септембра исте године поднео Д. Лековић из Београда. Он је оспорио други став, који одређује да „сви подаци о роби ... морају бити наведени на јасан, лако уочљив начин, на српском језику на ћириличком или латиничком писму.“

Добио је следеће образложење разлога за одбијање предлога о оцени уставности:

„Према схватању Уставног суда, употреба латиничког писма и страних језика и писама у смислу оспореног члана 40. Закона о трговини не може се сматрати службеном употребом језика и писма у смислу Закона о службеној употреби језика и писама и члана 10. Устава, већ спада у домен јавне употребе језика и писама који се у уставноправном смислу може законом уредити на предвиђени начин, па нису основане тврдње да оспорене законске одредбе нису у сагласности са Уставом.“

Ово је образложење изведено (и увођењем израза „јавна употреба“ комплетирано) из мишљења Председника УСРС, Б. Ненадић, које у сажетом облику налазимо у скрипти Уставно право (*скрипта по Боси Ненадић*) доступној у фотокопирницама око Правног факултета. Судићи према томе што су ме кандидати упутили на овај папир као „довољан“, закључујемо да се њоме дипломирани правници служе за полагање правосудног испита из уставног права. Ту се каже да устав има правна својства (основни закон и највиши правни акт) и неправна својства (програмско-декларативни и идеолошко-политички акт) те да из њега „произилази правни систем земље у целости“ (стр. 3). Али, на страни 10. налазимо да кандидати службену употребу језика и писма треба да посматрају у смислу важећег Закона.

То тумачење произилази из изостанка схватања неправних својстава устава („програмско-декларативни и идеолошко-политички акт“ стр. 3.; „смисао преамбуле је у изражавању одређених идеолошких и политичких ставова“ стр. 6) као вредности, културе.⁹⁸ Иако се Члан 10. налази о одељку „Начела Устава“, у којима се изражавају основне одреднице државног уређења као и основни циљеви којима устав тежи, Б. Ненадић га тумачи Законом који службеност ограничава члановима 2. и 3. не обазирјући се на чињеницу да је тај је закон писан на основу другачијег уставног решења које је тежило другачијим циљевима у другачијем времену, к томе, полазећи од српскохрватског, а не српског језика.⁹⁹

Одбацивши примедбу применом израза „јавна употреба“ заосталог из времена претходећег распаду СФР Југославије у тумачењу члана 10. општих начела Устава Србије из новембра 2006. године трочлано Мало веће није се осећало обавезним да протумачи један веома интересантан проблем. У аргументацији г. Лековић указује на могућност да појединац познаје само

према Уставу службено писмо, ћирилицу: очигледно је да ће приликом неуспеха да прочита латиничку робну декларацију бити повређена његова грађанска права.¹⁰⁰

Положај српске ћирилице и данас је одређен, у првом реду, идеолошким приступом. Он је еволуирао комбиновањем различитих идеолошких елемената - просветитељства, југословенства, марсизма-лењинизма – спровођених у културним политикама недемократских режима и развија се у данашњим, веома специфичним, међународним околностима. Заједничка особина свих тих елемената је тежња за потискивањем традиционалног као примитивног и националног као опасног; метод је, како видимо у случају ћирилице, и данас више-мање исти. Коришћење израза „јавна употреба“ писма као термина и последице на положај ћирилице у Србији показатељ су колико и инструмент тог континуитета.

-
- 1 В. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971.
 - 2 П. Ивић, *Славеносрпски језик*, ИСН, књ. 4, том 2, Београд, 1986, 86-87.
 - 3 С. Новаковић, Доситеј Обрадовић и српска култура, *Из српске историје*, Нови Сад-Београд, 1973., 264-267.; Т. Јанковић – Миријевски, Елаборат о српској азбуци и ортографији, у: М. Јовановић, прир., *Против Вука. Српска грађанска интелигенција 18. и 19. века о језику и његовој реформи*, Београд, 2004.
 - 4 „Ovde лежи Јозеф II, neuspešan u svakom pogledu, i pored najboljih namera“ S. Grubačić, *Istorija nemačke kulture*, Sremski Karlovci-Novı Sad, 2009²., 234.
 - 5 С. Новаковић, н.д., 270.
 - 6 S. Grubačić, н.д. 274-276.
 - 7 „Срби се по правди могу називати сви Штокавци макар које вјере били макар гдје становали; и они се, осим мањих разлика, од Хрвата разликују тијем: 1) што не говоре ни ча ни кај него што или шта, а 2) што на крају слогова л претварају у о н.п. мјесто котал, казал, жетелци кажу котао, казао, жетеоци и т. д. Ако хрватски родољупци не пристају на ову на разуму основану диобу, онда се за сад у овоме ништа друго не може учинити него да се подијелимо по закону или вјери: ко је год закона Грчкога или источнога онај се макар гдје становао неће одрећи Српскога имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је Хрват који хоће.“ В. С. Караџић, Срби и Хрвати, *Видовдан*, бр. 31, Београд, 1861.
 - 8 М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд, 2011., 238-239.
 - 9 Vladislav B. Sotirović, «Hrvatsko-srpski sporovi oko jezika i pisma u Trojednici (1848.–1861. g.)» (“Croatian-Serbian disputes concerning the language and alphabet in the Triune Kingdom, 1848–1861”), *Slavistica Vilnensis*, Kalbotyra 53 (2), 2004, 87–108, Vilnius, 2005. Доступно на адреси: http://kovceg.tripod.com/sotirovic_jezik_u_trojednici.htm ;
 - 10 Р. Грујућ, *Апологија српског народа у Хрватској и Славонији и њихових главних облежја*, Београд, 1991., 174-195.
 - 11 Р. Радуловић, *Расправе и чланци*, Београд, 1940., 175-176

- 12 Анкета је објављена у пет делова. Први је образложење предлога: Ј. Скерлић, Источно или јужно наречје?, *Српски књижевни гласник*, Књ. XXXI, бр. 11-12, 1 и 16. децембар 1913. Одговори су под истоветним насловом објављивани како су пристизали, у четири броја: Ј. Скерлић, Анкета о јужном или источном наречју у српско хрватској књижевности, *Српски књижевни гласник*, Књ. XXXII, бр. 2, 16. јануар 1914. до Књ. XXXII, бр. 5, 1. март 1914.
- 13 С. Новаковић, Након сто година, Из српске историје, Нови Сад-Београд, 1973., 377-387.
- 14 Табеларан приказ свих одговора на то питање представили смо у форми радног прилога под насловом С. Стефановић, Кратак преглед ставова о ћирилици у одговорима на Скерлићеву „Анкету“ (1913. – 1914.), Београд, 2014. (http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/02/1913-14_cirilica_u_skerlicevoj_anketi_sinisa_stefanovic.pdf)
- 15 С. Новаковић, н. д., 379.
- 16 С. Новаковић, н. д., 382.
- 17 Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941 I-III*, књ. I, Beograd, 1997., 194-195, 234-238, 396-400.
- 18 Н. Радојчић, За ћирилицу, *Летопис Матице српске*, год. CIV, књ. 326, св. 1-2, Нови Сад, 1930., 1-6.; Ф. Малин, За једно писмо, *Летопис Матице српске*, год. CIV, књ. 326, св. 3, Нови Сад, 1930., 181-187.
- 19 З. Кордић, Кад сељак пође по књигу, *Свет*, бр. 786, Београд, 12. новембар 1971., 7.
- 20 Професор Ђ. Трифуновић: «Пре рата, мислио се, на пример, међу младим скојевцима, а није ми понато одакле то потиче, да се постаје интернационалац ако се пише - латиницом.» Слично запажање наводи и проф. д. Недељковић. Два писма као два ока, *Свет*, бр. 783., Београд, 22. октобар 1971., 9.
- 21 V.I. Lenjin, *Socijalizam i nacionalno pitanje*, Zagreb, 1977. (У избору Р. Калања)
- 22 Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд, 1992.
- 23 «Одмах после рата прихваћено је да се филмови титулују на екавском али латиницом, јер је то кажу било прихватљиво за целу земљу. Наиме, пошло се од тога да се ћирилица МАЊЕ ЗНА НА ЛАТИНИЧКОМ ПОДРУЧЈУ, па се овај проблем практично решавао, без обзира што је ћирилићно подучје бројније - каже Миодраг Вукић, директор «Београд-филма», највећег предузећа за приказивање филмова у земљи.» З. Кордић, Компјутери убијају писменост, *Свет*, бр. 782., Београд, 25. октобар 1971., 9.
- 24 „Равноправни су језици народа и народности Југославије и њихова писма. Припадници народа Југославије имају, у складу са републичким законом, на територији друге републике право на наставу на свом језику. Изузетно, у Југословенској народној армији командовање, војна обука и администрација врше се на српскохрватском језику.“
- 25 „Закључци су, осим једне једине одредбе, у суштини онакви какве је у току дискусије преложио учесник из Загреба, Ј. Хам. (...) Из Хамова редлога остао је неусвојен само захтев да се у државној администрацији, војсци, школама и законодавству пропише употреба и једног и другог изговора“ М. Стевановић, Истина о новосадском споразуму (II), *Књижевне новине*, год XXIII, бр. 338, Београд, 10. Април 1971., 4
- 26 Александар Белић, компромитован потписом на *Апел српском народу* из 1941. године, невољно је и под притиском, што сугерише у уводним напоменама, увео као равноправан јужни, (и)јекавски изговор. А. Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика. Ново и допуњено издање*, Београд, 1952. С друге стране, у Хрватској је доношењем Новосадског споразума заустављен рад на новом правопису хрватског књиженог језика којег је носила правописна секција Хрватског филолошког друштва. (<http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1325&naslov=pravopisne-politike>). У припреми договора непосредно је учествовао В. Бакарић. N. Bašić, Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam, *Jezik*, god. 54., br. 5., Zagreb, 2007., 163.
- 27 Разумевање тог термина у београдским стручним круговима, у првом реду код П. Ивића, није

- водило ка раздвајању језика, већ ка признавању утицаја наслеђа на књижевни језик. N. Bašić, н.д., 170.
- 28 Реферат Б. Брборића *Српскохрватски језик у свјетлу уставноправних и социолингвистичких одређења*, објављен у зборнику научног скупа *Језик и национални односи* одржаном у Сарајеву 1984. Године, према Б. Брборић, *О језичком расколу*, Београд - Нови Сад, 2000., 237
- 29 З. Кордић, Умире ли ћирилица, *Свет*, бр. 781, Београд, 8. октобар 1971., 4.
- 30 Говор Ђ. Курепе на годишњој скупштини СКЗ, *Гласник Српске књижевне задруге*, год XXVI, Београд, 20. јун 1971., 25-26.
- 31 Говор Д. Тифуновића на годишњој скупштини СКЗ. *Гласник Српске књижевне задруге*, год XXVI, Београд, 20. јун 1971., 25.
- 32 Шта садржи предлог за размишљање, Борба, Београд, 2. Април 1967. Доступно на адреси: http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/02/1967_04_predlog_za_razmisljanje.pdf
- 33 Извештај са седнице ГК СК Београда: Национализам није начин да се воли свој народ већ мрзи други народ, *Борба*, Београд, 1. април 1967., 5. (http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/02/1967_predlog_gk_bgd_web.pdf) Како су иницијативе оцењене на обема странама види се већ из насловне страна Борбе од 22. марта 1967. године (http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/02/1967_03_22_borba_ck_2.pdf).
- 34 Teze Gradskog komiteta SKS Beograda o idejno-političkoj poziciji „Književnih novina“, *Književne novine*, Nova serija, god. XX, br. 319, Beograd, 20. Januar 1968., 1-2, 11.
- 35 Čitaocima i prijateljima „Književnih novina“, *Književne novine*, Nova serija, god. XX, br. 343, Beograd, 21. decembar 1968., 1
- 36 Реакције и одговор уредника поводом преласка „Књижевних новина“ на ћирилично писмо. *Књижевне новине*, год. XXII бр. 344. Београд, 4. јануар 1969., 2. У целини доступно на адреси: http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/09/1969_knjizevne_novine_o_cirilickom_izdanju_januar_04.pdf
- 37 Анкета је објављена у више наставака, од З. Кордић, Умире ли ћирилица, *Свет*, бр. 781, Београд, 8. октобар 1971. до З. Кордић, Две азбуке двоја отворена врата, *Свет*, бр. 787, Београд, 19. новембар 1971. Анкета је скенирана у Народној библиотеци Србије, обрађена и слободно доступна на адреси: http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/09/1971_anketa_o_cirilici_svet_beograd.pdf
- 38 „Savez komunista Srbije je svojevremeno osudio tzv. „Predlog za razmišljanje“ kao manifestaciju nacionalističke politike, kao pokušaj da se u oblasti lingvistike proture nacionalistički velikosrpski interesi. Taj predlog nije bio lingvistički, već prevashodno, politički akt. Nema nikakvog razloga da dezavuišemo ovakvu ocenu „Predloga za razmišljanje“. I ranije i danas to je platforma suprotna platformi Saveza komunista Srbije. Zato bi svaki pokušaj reafirmacije stanovišta izraženih u tom predlogu Savez komunista Srbije video kao dejstvo s nacionalističkih pozicija i kao akt sračunat na podrivanje dosledne i jasne potičke orijentacije Saveza komunista u razvoju i ostvarivanju politike pune nacionalne ravnopravnosti svih naroda i narodnosti u našoj zemlji.“ Навод из „Вечерњих новости“ од 25. фебруара 1971. према: S. Vukomanović, *Jezik, društvo, nacija*, Beograd, 1987., 94.
- 39 „Али у мери у којој се Срби служе само једном или само другом азбуком, то је тешка препрека која неминовно отуђује припаднике истог народа. Ово, наравно не значи да је време да се одлучујемо за жртвовање једне од двеју азбука – иако није искључено да ће време ставити на дневни ред и такав задатак.“ П. Ивић, Српски народ и његов језик, Београд, 1971., 222-223.
- 40 Д. Недељковић, И ћирилица и латиница, *Књижевне новине*, год. XXI, бр. 345, Београд, 1. август 1969.,1-2.
- 41 Осим Ивићевог, те године изашло је још једно капитално дело, П. Ђорђевић, Историја српске ћирилице, Београд, 1971., награђено Октобарском наградом. Покровитељ Ђорђевићевог рада био је М. Панић Суреп „ненадокнадиви љубитељ и познавалац и бранилац свега културног наслеђа нашега“.

- 42 М. Ђурић, Смишљене смутње, *Анали Правног факултета*, год. XIX, бр. 3, Београд, 230-234.
- 43 В. Мајсторовић, У основи је борба против шизматика, *Књижевне новине*, год. XXII, бр. 396, Београд, 1. август 1971.,9.
- 44 З. Кордић, Две азбуке двоја отворена врата, *Свет*, бр. 787, Београд, 19. новембар 1971., 4.
- 45 Ти су подаци доступни на адреси: <http://zaprokul.org.rs/pregled-polozaja-srpske-cirilice-u-kulturi-i-javnoj-komunikaciji-prelazni-izvestaj-prve-faze-istrazivanja-publikacija/>
- 46 И. Клајн, *Далеко је Скандинавија. Прилог конференцији поводом 60. годишњице Новосадског споразума*, Нови Сад, 2014. <http://www.kcns.org.rs/novosadski-dogovor/ivan-klajn-daleko-je-skandinavija/>
- 47 Лј. Димић, *Agitprop kultura*, Београд, 1988. 29.
- 48 Стипе Шувар већ марта 1967. године, полазећи с лењинистичке основе, у расправи са хрватским друговима Новосадски споразум овако тумачио: „*Pri tom potpuno svjesno odbacuju istinu da se ne radi o dva nego o jedinstvenom jeziku, koji ima svoju hrvatsku, zapadnu, ijekavsku varijantu i svoju srpsku, istočnu, ekavsku varijantu.*“. S. Šušar, *Nacionalno i nacionalističko*, Split, 1974., 210.
- 49 „Јако је (ИК ЦК СКХ, прим. аут.) Декларацију прогласио реакционарним чином, donio је 21. XII. 1967. одлуку у којој се признаје постојање књижевнојезичних варијаната и упућује на развјање обичаја, али у оквиру Новосадског договора, чије основне смјернице ваља и даље provoditi. Тој је одлучио претходно састао са Mike Tripala с хрватским језикословцима 16. XII. 1967. у СК СКХ, за који је Јонке припремио уводно излагање. У њем се заузео за ревизију и осувременјење Новосадског договора усклађивањем његових точака с модерним струковним dosezima, међу којима је постојање двају књижевних језика, хрватског и српског, непобитна чињеница.“ Башић, н.д.
- 50 „*Kako bi pak standardni hrvatski jezik mogao u punoj mjeri i svestrano vršiti funkciju nacionalnoga jezičnog sredstva za sve više oblike javnoga života u hrvatskome društvu, ono mu mora osigurati službeni položaj u SR Hrvatskoj kao nacionalnoj državi hrvatskoga naroda.*“ Пуно образложење хрватског језичког програма налазимо у говору „Deset teza o hrvatskome jeziku“ Д. Брозовића на саветовању у шибенском хотелу „Соларис“ новембра 1971. године. Текст је доступан на адреси <https://docs.google.com/file/d/0B0uzvUzBMBdENHVRaTdacTAzd2c/edit>
- 51 „У народноослободилачкој борби и непосредно по њеном окончању национални живот Срба у Хрватској интензивно се развијао у њиховим посебним политичким, културним и образовним институцијама. Тако је начелном одлуком Извршног одбора ЗАВНОХ-а од 10. новембра 1943. најпре основан, а 12. јануара 1944. у ослобођеном Оточцу и конституисан Српски клуб вијећника ЗАВНОХ-а као национално и политичко вођство српског народа у Хрватској. По окончању рата, а на иницијативу Српског клуба, 30. септембра 1945. у Загребу је одржан Први конгрес Срба у Хрватској, на којем је преко 30.000 учесника образовало Главни одбор Срба у Хрватској као «широку политичку организацију јединственог српског народа у Хрватској», у саставу Народног фронта. Уз непосредно ангажовање ових политичких тела Срби су потом основали своје културне установе и почели радити на обезбеђивању националне просвете. Тако је 22. октобра 1944. на рушевинама глине цркве, у којој су извршени страховити усташки покољи, основано Српско певачко друштво «Обилић», а непун месец касније, 18. новембра, поново у Глини, образовано Српско културно-просветно друштво «Просвјета». Уз «Просвјету», у чијим оквирима се развијала и издавачка делатност са сопственом штампаријом, 4. јануара 1948. године основани су у Загребу Централна српска библиотека и Музеј Срба у Хрватској. Уз све то, од 10. септембра 1943. па даље, НОП се српском народу у Хрватској обраћао посебним гласилом, штампаним ћирилицом, које се звало «Српска ријеч». У послератним годинама «Српска ријеч» је променила назив и тако постала «Просвјета». Већ током 1944/45. школске године НОП је српској деци у Хрватској обезбедио ћирилички буквар, а Председништво ЗАВНОХ-а је својом одлуком 18. јула 1944. гарантовало ћирилицу пуну равноправност са латиницом и истовремено првенство у школама са српском већином на подручју Хрватске.“ *Меморандум САНУ*, 31-32, доступно на адреси: <https://>

- docs.google.com/document/d/1GaAa3pXRa45Rcb0Yg7n8au5VjWfIUJ1DdSggvDLLZg0/edit?pli=1
- 52 B. Mihailović, Pravo svakog naroda da određuje svoj jezik, *Književne novine*, god XIX, Nova serija, br. 298, Beograd, 1. april 1967., 10 Излагање је доступно на адреси: http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/09/1967_mart_b_mihailovic_mihiz_knjizevne_novine_predlog_pravo_svakog_naroda_da_odredjuje_svoj_jezik.pdf; Језик наш данашњи, *Књижевне новине*, год. XXIII, бр. 382, Београд, 16. јануар 1971., 2.; 3. Крстановић, Маргиналије о српској књижевности, *Књижевне новине*, год. XXIII, бр. 395, Београд, 16. јул 1971., 2.
- 53 Предлог амандмана IV и V на устав СР Хрватске објављен у загребачком "Vjesniku" 23. августа 1971. године:
- Амандман IV**
1. Равноправни су народи и народности у СР Хрватској.
 2. Ради остварења равноправности Срба у Хрватској слободно и равноправно употребљавају и развијају свој језик и писмо, развијају своју културу, организирају одгој и образовање на својем језику и у ту сврху стварају се потребни увјети у одговарајућим установама и организацијама. Осигуравају се увјети за слободно изражавање националних особености Срба у Хрватској. Срби у Хрватској размјерно су представљени у представничким и другим органима који обнављају функције власти.
- Амандман V**
1. Закони и опћи прописи и други акти републичких органа и организација објављују се у «Народним новинама» на Хрватском, односно српском језику (Срба у Хрватској), латиницом и ћирилицом.
 2. У СР Хрватској аутентични су текстови савезних закона и других савезних опћих аката који су објављени у «Службеном гласнику СФРЈ» на хрватском језику.
 3. Поступак пред судовима води се на хрватском, односно српском језику.
- 54 **Устав СФРЈ 1963. члан 42.**
- Равноправни су језици народа и народности Југославије и њихова писма. Припадници народа Југославије имају, у складу са републичким законом, на територији друге републике право на наставу на свом језику. Изузетно, у Југословенској народној армији командовање, војна обука и администрација врше се на српскохрватском језику.
- 55 „Govorim kao srbin iz Hrvatske, Srpkinja iz Hrvatske. Pitam se koji jezik treba meni da zaštitim Skupština Srbije, moj jezik tamo kojim ću ja govoriti u Dalmaciji, kada ja govorim i kada svi u Dalmaciji govore tim jezikom, takozvanim hrvatskim književnim jezikom? Šta tu meni treba da zaštitim neko? Kojim će jezikom Crnogorci govoriti, kojim će jezikom govoriti Srbi u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini? Nama tu nikakve zaštite ne treba. Pustite vi Srbe i Hrvate u Dalmaciji da nađu zajednički način kako će rešavati svoje probleme! Nemojte dolivati ulje na vatru jednog šovinističkog besa i jedne šovinističke stihije! Zašto dolivate ulje na vatru kad znate šta vas je ta vatra koštala?“ (R. Njeguš, *Zašto dolivati ulje na vatru*) „Ja odlično poznajem mentalitet šovinističkog besa kad počne da razara sve nas, kad nas dovodi jednoga dana do toga da mi, Jugosloveni, posle svih nastojanja kroz stoleća, kroz Ilirski pokret, Štosmajera i Gaja ...“ (V. Bunjac, *Razorni šovinistički bes*). О роду, о језику, *Književne novine*, god XIX, Nova serija, br. 298, Beograd, 1. april 1967., 10. Текст је сачињен од избора стенографских белешки са редовне годишње скупштине УКС одржане 19. марта, када је дошло до појединачног изјашњавања о садржају „Предлога за размишљање“.
- 56 «Умјесто да се посвете таквом раду неки су се наши лингвисти руководили тенденциозно политичким, а не научним приступом лингвистици. О томе говори и друг Кардељ:»Они се на факултетима не баве науком, него прије свега идеологијом и политиком». (...) И др. Душан Драгосавац, у свом одговору лингвисти Ивићу оправдано примјећује да ће лингвиста најбоље придонијети своме народу ако се бави лингвистиком.» М. Божић, Језик и толеранција, Политика, год LXIX, бр. 21243, Београд, 23. новембар 1972, 14.

- 57 Партијску линију исцрпно, па и надахнуто, представља Србин из Хрватске на раду у ЦК СКС: S. Vukomanović, *Jezik, društvo, nacija*, Beograd, 1987.
- 58 Kesar, Đ. Bilbija, N. Stefanović, *Geneza maspoka u Hrvatskoj*, Beograd, 1990., 958
- 59 Б. Брборић, *Писмо др. Стипи Шувару*, О језичком расколу, Београд - Нови Сад, 2000., стр. 61-62.
- 60 Б. Брборић, О језичком расколу, Београд - Нови Сад, 2000., стр. 57.
- 61 Чланом 263. Устава СФРЈ регулисано да се савезни закони и акти објављују у Службеном гласнику СФРЈ „на језицима народа Југославије утврђеним републичким уставима“. С тим у вези је члан 293. у уставу СР Хрватске који одређује да се правни акти у савезном гласнику објављују „на хрватском књижевном језику, латиницом“, а републички (члан 292.) латиницом и ћирилицом.
- 62 „Па ипак – имајмо у виду да су и ћирилица, и латиница, и свако друго писмо, само скуп знакова, само средство да се забележе мисли.“ И. Клајн, Против искључивости, *Политика*, год. LXXXVI, бр. 27072, 18. фебруар, 1989., 14.; „У свему овоме ја нисам сентименталан: за мене је азбука пуко средство биљежења мисли и ријечи и – ништа више“ Б. Брборић, Писмо проф. Светозару Марковићу (25. новембар 1972.), *О језичком расколу*, Београд-Нови Сад, 2000., 59.
- 63 Б. Брборић, Српскохрватски језик у свјетлу уставноправних и социолингвистичких одређења (1979-1980, 1984), н.д., 241-291
- 64 „Треба да се навикнемо на то да *источна варијанта, западна варијанта, српска језичка култура, хрватска језичка култура и српскохрватски књижевни језик* нису исти појам или пет назива за један те исти појам, већ појмови, називи и творевине који нису међусобно супротстављени, па их све ваља уважавати како би се видело и знало да су у међусобном складу. Наравно, тих пет појмова могуће је видети и као *пет разина једнога надређеног појма – српскохрватски језик*.“ Б. Брборић, Смисао и домет нове „Политикине“ језичке оријентације, н.д. 141
- 65 „У било каквом покушају да се томе истраже узроци, најчешће ће бити споменути на првом мјесту изванјезички, политички разлози.“ Д. Роксандић, О отвореним питањима језичке политике СР Србије, *Марскистичка мисао*, бр. 5-6, Београд, 1987., 96
- 66 У исказу Б. Брборића постоји много спорног. Он тврди да су политичари „у Србији били готово сасвим одлучни да се оно оснује“, да је иницијативу „добро разумео већи број политичара, међу којима и веома утицајни Петар Стамболић“. Не звучи логично да је неколико професора на катедри за јужнословенске језика и нешто „аутономаша“ који ће се „касније прометнути у горљиве Србе унионисте“ могло да сруши подршку коју спомиње. Б. Брборић, Комисија на расклапање (уводне напомене уз поглавље), н.д. 71.
- 67 Б. Брборић, Српскохрватски језик у свјетлу уставноправних и социолингвистичких одређења (1979-1980, 1984), н.д., 283.
- 68 Н.д. 282.
- 69 Кад сељак пође по књигу, *Свет*, бр. 786, Београд, 12. новембар 1971., 6.
- 70 „Јавно говорење о ћирици, о равноправности два писма последњих двадесетак дана није више заклоњено оправдањем да је о најделикатнијим стварима набоље ћутати.“ В. Зечевић, Зашто узмиче ћирилица, *НИН*, бр. 1840, Београд, 6. април 1986, 12-16
- 71 „Међутим, службена употреба језика никако се не може свести на државне органе (то је само њен ужи опсег), а још мање на њихова службена гласила (што је најужи сегмент претходне категорије ...).“ Б. Брборић, *Језик у службеној употреби у СР Србији у светлу бројних уставних недоумица*, н.д., 305.
- 72 Р. Маројевић, *Ћирилица на раскрићу векова. Огледи о српској етничкој и културној самосвести*, Горњи Милановац, 1991.
- 73 „У Социјалистичкој Републици Србији у службеној и јавној употреби је српскохрватски језик и његова писма – ћирилица и латиница.
У Социјалистичкој Републици Србији, на подручјима на којима живе поједине народности, у равноправној службеној и јавној употреби су српскохрватски језик и језици тих народности и њихо-

ва писма, у складу са Уставом и законом.

У раду државних органа и организација која врше јавна овлашћења, у Социјалистичкој Републици Србији и у другим случајевима утврђеним републичким законом, у службеној и јавној употреби је ћирилично писмо.“

- 74 Све новине у Предлогу амандмана представљају нужну промену, *Политика*, год. LXXXVI, бр. 27030, Београд, 7. Јануар 1989.
- 75 Р. Д. Лукић, Ћирилица у амандманима на Устав СР Србије, *Политика*, год. LXXXVI, бр. 27037, 14. јануар 1989., стр 15.
- 76 На слабу заснованост овог аргумента, којег сматрамо неупотребљивим у расправи, пажњу смо обратили у С. Стефановић, Неколико речи о преласку Турске и Румуније на латиничко писмо, Београд, 2014. (http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/03/cirlica_primer_turske_i_rumunije1.pdf)
- 77 У дебати о језику Бугарски је „дух“ новосадског споразума видео као трајну инспирацију. Он је видео потребу за споразумним, заједничким утврђивањем језичке политике српскохрватског језика као комуникационог језика на којем би требало заједнички да се ради. Сматрао је да би вишенационална федерација требало да проводи прокламовану политику пуне равноправности „језика народа и народности и слободу појединаца у избору језика, изговора и писма“ изградивши у датом моменту непостојеће „поуздане механизме за остваривање свега што подразумевају ова начела и за усмеравање језичког развоја одговарајућим правцима“.
- R. Bugarski, *Jezik od mira do rata*, Београд, 19952, стр. 15 – 22.
- 78 Сава Даутовић, Писмом до разумевања, *Политика*, год. LXXXVI, бр. 27083, 1. март, 1989., стр 19; R. Bugarski, *Jezik od mira do rata*, Београд, 19952, стр. 50 – 56.
- 79 Амандман LXVIII на Устав СР Хрватске од 25. јула 1990.
1. У Republici Hrvatskoj у службеној је употреби латиничко писмо.
- Uz obvezatnu uporabu latiničkog pisma у управним јединицама с већинским дијелом пуџанства које користи ћирилицу или друго писмо јамчи се и службена употреба тих писана. Наџин службене употребе ћириличног или другог писма, уз латиничко, уређује се законом.
2. Овим амандманом замјенјује се став 2. члана 138. Устава.
- 80 Устав Хрватске од 22. децембра 1990:
- „Чланак 12.
- У Republici Hrvatskoj у службеној је употреби хрватски језик и латинично писмо.
- У појединим локалним јединицама уз хрватски језик и латинично писмо у службеној употреби може ивести и други језик те ћирилично или које друго писмо под увјетима прописанима законом.“
- 81 За данашње правно стање ћирилице у Хрватској види: *Zaključak sa Odlukom Ustavnog suda Republike Hrvatske* бр. U-VIIR-4640/2014 од 12. коловоза 2014. о уставности референдумског питања Грађанске иницијативе „Стоџер за одбрану хрватског Вуковара“, donešenom на захтев Сабора Републике Хрватске.
- 82 Члан 8.
- У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик и ћирилично писмо, а латиничко писмо је у службеној употреби на начин утврђен законом.
- На подручјима Републике Србије где живе народности у службеној употреби су истовремено и њихови језици и писма, на начин утврђен законом.
- 83 *Преднаџрт Закона о националном службеном језику и његовом матичном писму* (15. новембар 2004. године), 12. Документ је доступан на адреси <https://docs.google.com/file/d/0B0uzUzBMBdEUjJRY3VkMnZTVtG/edit?pli=1>
- 84 „... још није разграничено шта је то службена, а шта јавна употреба језика – односно да ли је јавно истовремено и службено (!) Ако је закон прописао да је српски језик базиран на ћирилици, то би онда требало и поштовати.“ Извештај о раду Одбора за стандардизацију српског језика у 2007.

- години, *Списи одбора за стандардизацију српског језика*, књ. 11., Београд, 2011., 22
- 85 М. Шипка, *Језик и политика. Социолингвистичке анализе*, Београд, 2006, 20-21, 22, 28, 46, 54-55
- 86 „26. С обзиром да је ћирилица прво и традиционално писмо српске писмености, а имајући у виду и процесе њеног потискивања из јавне употребе, препоручује се законодавцима да законима о службеној употреби језика и писма томе писму, као једном од симбола српског народа, обезбиједе предност у службеној употреби.“ М. Шипка, *За кодекс употребе српског стандардног језика, Српски језик у нормативном огледалу*, Београд, 2006., 309-310
- 87 „Међу mnogobrojnim и различитим функцијама које језик и писмо обављају у људским друштвима, за овај осврт посебно су relevantne две – комуникацијска и симболичка. (...) У principу, грађанска оријентација у политичи polazi од комуникацијске функције у духу толеранције постојећих разлика, док nacionalно усмерење insistira на симболичкој функцији у знаку искључивости, чиме се већинска nacija у вишенacionalној заједници favorizuje и путем језика, односно писма (...)“ R. Bugarski, *Језик од mira до rata*, str. 125-127, Београд, 1995. „За разлику од других unutrašnjih струја (ibeovci, đilasovci, rankovićevci, maspokovci) које су се јављале у Partiji у току njene poluvekovne власти и bivale eliminisane uvek у интересу njenog revolucionarnог јединства, oznaka за Nikezićеву концепцију imala је у korenu ideју izvorno suprotnu ideји komunizma. Liberalizam је implicirao грађанско друштво и privrženost vrednostima zapadnoevropske civilizације. Liberalној економији и vladavini prava, pre svega. Ali и anticentralizmu и antinacionalizmu као glavnim branama политичком monopolu и autokratskoј vladavini.“ L. Perović, *Dominantna и neželjena elita, Beleške о intelektualној и политичкој eliti у Srbiji (XX – XXI vek)*, Београд, 2015., 150.
- 88 „... службена upotreba језика један znatно užи и specifičniji појам од јавне upotrebe језика, чији deo представља. То је, pre svega, upotreba језика у раду државних organa... (...) А јавна upotreba језика је mnogo širi и veoma neodređen појам, jer uz stroго службену upotreбу језика укључује и svaku drugу upotreбу језика која nije privatног karактера – dakle, у školstvu, izdavaštvу, masovnim medijima, privrednom, политичком и kulturnom životу itd.“ R. Bugarski, *Језик од mira до rata*, стр. 70-71.
- 89 Čanak: *Jezici nas približavaju EU*, B92 Online, Београд, 11. mart 2014. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=03&dd=11&nav_id=822432
- 90 „Здрава национална свест, наравно с грађанским усмерењем, подразумева и спознају (сазнање, више unutraшњег него спољашњег постања, али и спољашњег), и самосвест, и самодисциплину. Дисциплина, опет, подразумева и знање, и слободу, и нужност, и поштовање хијерархије у друштвеној организацији, и зрелу демократију. За демократију је основно уважавање правила друштвене игре и нормално/морално понашање, оно које је усклађено с ваљаним друштвеним нормама и добрим обичајима, што значи да свако може јавно мислити и говорити шта хоће и кад хоће, али не и - где хоће, а још мање - како хоће“ Б. Брборић, *С језика на језик. Социолингвистички огледи II*, Београд - Нови Сад, 2001., 175
- 91 Evropska komisija за демократију путем права (Venecijanska komisija), *Mišljenje о Ustavу Srbije usvojeno од strane Komisije на 70. plenarnој седници, Venecija, 17-18. mart 2007.*, 6 (тачка 12.) [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)004-srb](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)004-srb)
- 92 European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Opinion on the draft law on languages in Ukraine Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session, Venice, 25-26 March, 2011.*, 17. [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)008-e) (одељак Conformity with Article 10 of the Constitution, 17.)
- 93 Радна верзија начињена је новембра 2004. године у Министарству културе (министар Драган Којадиновић, СПО). Јануара 2007. године била је у процесу разматрања, али никада није прошла процедуру. „Др Вељко Брборић подсетио је присутне да се прошле године (2005. прим. аут) Министарство културе похвално изразило о Нацрту закона о службеном језику и писму и да се усвајањем новог Устава Одбор за стандардизацију још једном обрати надлежнима и затражи његово хитно усвајање. (...) Др Милош Луковић (...) После избора сигурно ће се усвојити, барем

- ми очекујемо, Закон о службеном језику и писму, а са предложеним Нацртом већ је упознато законодавство. У изради нацрта овог Закона учествовао је и покојни Бранислав Брборић. Задатак Одбора је да инсистира на његовом што скоријем усвајању.“ Белешка са седнице комисије број 8, одржане 5. децембра 2006. године, Списи одбора за стандардизацију српског језика, књ. 10., Београд, 2007., 102.
- 94 *Преднацрт Закона ...*
- 95 На појаву овог предлога у процедури веома оштро је реаговао R. Bugarski, *Jezička politika i jezička stvarnost u Srbiji posle 1990., Evropa u jeziku*, Beograd, 2006. Доступно такође на: <https://www.scribd.com/doc/196516856/R-Bugarski-Jezi%C4%8Dka-politika-u-Srbiji-posle-1991>
- 96 И. Клајн, *Далеко је Скандинавија...*
- 97 С. Антонић, Пинк транзиција у Србији. Шест теза за разумевање наших културних прилика, *Култура*, год. 45., бр. 140, Београд, 2013., стр. 272-291.
- 98 G. Radbruch, *Filozofija prava*, Beograd, 1980. У тумачењу Уставног суда Републике Хрватске: „(...) čin koji napada pismo kao univerzalnu civilizacijsku tekovinu čovječanstva ...“ *Zaključak sa Odlukom ...* br. U-VIIR-4640/2014 od 12. kolovoza 2014. Одељак 3, тачка 29.
- 99 Правопис Матице српске из 2010. и 2013. године ћирилицу дефинише као „по важности, прво и основно српско писмо“, фаворизује је у свим областима („у службеној, јавној, просветној и културној делатности“) дајући јој приоритет употребе, а латиничко писмо дефинише делом наслеђа и „свакодневном потребом“ Немогућност српске језичке науке да се ослободи израза „јавна употреба“, премда га не разуме (v. нап. 84), јасно указује на компромисни карактер и овог правописног решења. *Првопис Матице Српске*, Нови Сад, 2010., 13.
- 100 Оба документа доступна су на адреси http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/09/2013_lekovic_ustavni_sud_cl_40_zakona_o_trgovini.pdf

АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ

Одјељење за историју

За издавача:

Емир Кустурица

Тираж:

200

Припрема:

Еурографика - Зворник

Штампа:

Еурографика - Зворник

